

НАРОДНА АРХІТЕКТУРА СЕЛА СЕВЕРИНІВКА ЖМЕРИНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ВІД ПЕРШИХ ДНІВ ЗАСНУВАННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ (за матеріалами експедиції 2009 року)

Сергій Довгань

УДК 728.1.001.3(1–22)(477.44)“2009”

Стаття є комплексним дослідженням традиційного народного будівництва села Северинівка на Поділлі. У ній висвітлено питання забудови вулиць та планування дворів, етапи будівництва та обряди, що їх супроводжують. Крім того, розглянуто конструктивні особливості будівництва стін, даху та стелі як житлових, так і господарських будівель від перших днів заснування села в 1802 році й до сьогодення.

Ключові слова: житло, двір, обряд, домовик, фундамент, стіна, дах, глина.

This paper is a comprehensive study of the Podillia's Severynivka village traditional folk building which covers the street construction and the homestead planning, building stages and attendant rituals. Furthermore the author considers the design features of building wall, roof and ceiling erection of as housing so economic buildings of Severynivka since the village foundation in 1802 and till the present.

Keywords: abode, homestead, ritual, brownie, foundation, wall, roof, clay.

У 1802 році польський поміщик Северин Орловський над берегами річки Рів на місці колишнього дубового лісу збудував маєток. На території навколо резиденції він розселив кріпаків. Власне, це й було початком створення нового села, яке отримало назву від імені свого власника Северина і стало називатися Северинівкою¹.

Однією з особливостей, типовою для низки поселень Поділля в ХІХ — на початку ХХ ст., є наявність як рядової, так і вуличної форм забудови поселення. Для рядової форми, як для більш давньої, характерною рисою є розташування дворів у ряд і орієнтація їх в одному напрямі: вздовж берега водойми або дороги. Вулична форма, можна припустити, похідна від рядової — два ряди будинків, фасади яких обернені до дороги, утворюють вулицю².

Щоб зрозуміти специфіку народної архітектури Северинівки, необхідно звернути увагу на місцеві особливості планування, забудови та облаштування садиби як цілісного комплексу, що складається із житлових і господарських будівель, двору, присадибної

ділянки, які у свою чергу становлять індивідуальне господарство селянина.

Для Северинівки був і залишається сьогодні поширеним і чи не єдиним варіант розміщення хати однією з причілкових стін до вулиці, протилежною частиною — до саду, городу, долини, річки, рідше — до господарських будівель. Лицьова (передня) частина хати майже завжди була повернута на південь або на схід. Таке розташування житла дає можливість кращого освітлення житлової площі хати впродовж дня. Саме на причілкових та лицьовій стінах завжди робили вікна. Їхня кількість залежала від розмірів хати. Якщо хатина була незначних розмірів, то могло бути тільки по одному вікну на кожній зі стін, що припадали на одну й ту саму кімнату, а якщо великих, то могло бути по два. Крім того, таке розміщення хати давало змогу завжди бачити двір з наявними на ньому господарськими будівлями, які були розташовані як в одну лінію з оселею, так і навпроти (паралельно). Усі зміни щодо положення та розміщення хати у дворі були пов'язані в основному з розмірами земельної

ділянки під двір. Не менш важливими, а інколи й першочерговими, були моменти, які стосувалися вибору місця під хату. Адже саме від розмірів ділянки та місця розташування житла в системі двору залежало подальше будівництво та розміщення інших будівель господарського призначення. Тому й місце вибирали ретельно, урахувавши як природні, так і соціокультурні фактори. Брали до уваги ряд важливих, на нашу думку, для селянина ознак, а саме: віддаленість житла від вулиці; місцевий рельєф та особливості рельєфу садиби; розташування житла та господарських будівель щодо сторін світу; наявність води. Отже, сьогодні для нового житла кожен господар намагається підібрати таке місце, яке б могло задовольняти цілий ряд потреб³.

У минулому головним і пріоритетним завданням було захистити свій дім, насамперед від природної стихії. Боротьба з нею, бажання найрізноманітнішими засобами задобрити її, прагнення забезпечити надійність та міцність нової оселі — усе це знайшло відображення в глибоко архаїчних, хоч і зафіксованих пізніше, віруваннях, звичаях та обрядах, пов'язаних з вибором місця, часом будівництва житла, його закладин, завершенням будівництва та переходом у новий дім⁴.

Передусім потрібно було обрати місце, де можна було б сміливо будуватися. Право обирати місце для нового житла належало переважно господареві. Від правильності вибраного місця залежала подальша доля родини, котра мала жити в майбутній оселі⁵.

Заборонялося будувати там, де раніше була дорога, на перехресті, на межі, бо «неспокій в хаті буде», на місці старого кладовища. Правильність вибору місця забудови раніше перевіряли здійснюючи обряди, більшість з яких виконував чоловік, як голова родини, або господиня. Найпоширенішим на Поділлі, зокрема, зафіксований і в означеному населеному пункті, був такий обряд: по кутах майбутнього будинку звечора насипали купки жита або пшениці. Якщо наступного ранку вони залишалися цілими, то таке місце вважалося «чис-

тим», а якщо ні, то цей обряд повторювали, трохи зміщаючи кути майбутнього житла⁶.

Здебільшого такі обряди-ворожіння тривали з вечора до ранку, що мало символічне значення. У народній демонології ніч виступає як час, коли активізуються чорти, відьми, упирі, отже, виявити їх легше саме вночі. Вірили, що звірі, плазуни, «нечистий дух», диявол беруть хліб лише в «нечистому місці»⁷.

Розпочинали будівництво, як правило, навесні або влітку, найчастіше в п'ятницю чи суботу. Ніколи не починали будувати або виконувати важливу роботу в понеділок, бо цей день тижня вважався важким. Заборонялося будувати також у неділю, тому що це — «Божий день»⁸. Ось як розповідає про будівництво своєї хати Ксенія Тимофіївна Коваль: «Нас один дядько спитав, на чію голову будите ставити хату? Старші люди мені сказали, що треба відповідати: "ні на чію". Бо то, що скажеш, то й вестися не буде в обісті... Коли робили фундамент для хати, то починали роботу дуже рано, при перших променях сонця. Перш ніж поставити перший камінь, місце нової оселі окроплювали свяченою водою. Я взяла образ, хліб, рушник і поставила на ступо біля покутного вугла. І по сході сонця треба було швидко кидати в угол кусок хліба, гроші і бігом бігти. Це, казали люди, щоб хата бистро строїлась. Так я і зробила. І ми тоді хату бистро построїли»⁹. Інша жителька села Надія Володимирівна Васишина повідомила таке: «Сипали жита, щоб життя було. Кидали гроші по вуглах, щоб достаток був у родині. Самий перед кидали у перший вугол. Це той, де було покуття»¹⁰.

«Закладання першого каменя» здійснював майстер. Це не обов'язково міг бути саме перший камінь, покладений у майбутньому кутку, а й вимурування покутного вугла хати, після чого господар обов'язково мав дати майстру могорич. Перший камінь застиляли рушником і вже на ньому накривали стіл для майстра¹¹. Могорич ставили не тільки за «перший камінь», а й за кожен етап виконаної роботи: будівництво фундаменту, стін, даху (верху),

стелі¹². Рушника, на якому частували майстра, стелили на порозі в день «переходин» у нову хату і зберігали впродовж усього життя¹³.

Наступний обряд, який нам вдалося зафіксувати з розповідей у Северинівці, пов'язаний із завершенням будівництва житла. Його називають «букетом», «вінком». Закінчивши основні будівельні роботи, майстер на східному або південному куті хати чи на гребені даху чіпляв букет із квіток і трав як свідчення про кінець будівництва. Здебільшого це робили вже після мазання стін і стелі або завершення будівництва даху¹⁴. Тоді ж господарів перев'язували житнім перевеслом, обливали водою, кидали в заміс із глиною / обмазували глиною¹⁵.

Відтак відбувалося новосілля. У Северинівці найчастіше цей обряд називають «переходини», «перехідчини». Перед «входинами» впускали кота. Потім старші члени сім'ї, узявши ікону, хліб і сіль на вишитому рушнику, миску житнього або пшеничного зерна, дрібні гроші, горілку, входили в нове житло. Старший у сім'ї іконою або хлібом-сіллю благословляв на всі сторони це житло і встановлював ікону на покуті. Люди несли на «переходини» все, що могли: посуд, рушники, килими, доріжки, покривала, подушки, ковдри тощо¹⁶. Ось, наприклад, Євгеня Семенівна Матецьук повідомила, що до нової хати насамперед потрібно було занести стіл, хлібину, діжу, у якій місили хліб, образи та рушник¹⁷. Крім того, господарі частували всіх гостей, запрошували до столу. Не можна було першою в хату заносити постіль, бо будуть слабувати там люди¹⁸.

Серед односельців літнього віку побутують розповіді про існування домовика як справжнього господаря дому. З ним рахуються з перших хвилин перебування в новій оселі. Наведемо приклад такої розповіді: «Домовик є. Коли приходить новий хазяїн до хати, то треба сказати: — Добридень, хазяїну! Прийми мене і мою родину. Люби нас, і ми всі будемо любити тебе! — Так я говорила і синові своєму казала, щоб так говорив»¹⁹. «Домовик обізатільно є в кожній хаті. Він не любить, як його зачіпа-

ють. В нас було таке в хаті. Ще хата була не свячена. Спала дочка, рано встає, а на голові вирвана латка кіс, і скручені ті коси на голові і стирчат. То поїхали ми до баби одної в Жмеринку, а вона почитала якісь молитви над дочкою, вичесала їй коси. Вичесане дала нам і сказала, щоб вдома ми той клубок з кіс кинули на гору хати. Ми так все зробили, і після того нема більше нічого»²⁰.

Певного обрядового значення надавали пороги. Здавна його вважали своєрідним невидимим «бар'єром» між двома «світами» — вулицею та хатою. Серед жителів Северинівки існує заборона передавати щось одне одному через поріг, особливо чужому, бо «щастя віддаєш з обійстя». Так само не слід відразу після того, як вийшов з хати, повертатись і переступати через поріг, адже тоді обов'язково не буде вдачі. У поховальній обрядовості заведено, коли виносять труну з мерцем, то тричі опускають її до порога (стукають об поріг), щоб душа померлого знайшла собі вічний спокій і не поверталася до хати²¹.

Щодо основних конструктивних етапів будівництва та виконання окремих видів робіт простежується така послідовність:

- закладання першого каменя, підвалини, мурування фундаменту (підмурка);
- зведення стін;
- будівництво даху;
- скидання стелі, мазання та побілка стін житла.

Першим етапом було закладання підвалин, а з часом — будівництво фундаменту (підмурка). У ХІХ — першій половині ХХ ст. на значній території Південно-Східного Поділля, зокрема в с. Северинівка, характерним було будівництво без зведення фундаменту по периметру майбутньої будівлі. Адже на той період він ще не став основною складовою в сільському будівництві. На нашу думку, це здебільшого було пов'язано з технікою зведення стін, що була поширена в названому регіоні, та відсутністю будівельних матеріалів, потрібних для його зведення. Функції фундаменту часто виконували покладені на землю дубові балки — під-

валини. На них клали стіну. Часто підвалини могли заглиблювати в землю на 15–20 см²². Для захисту підвалини від потрапляння вологи іззовні робили глиняну призьбу. У комплексі дубова підвалина та добре утрамбована глиняна призьба із чотирьох боків житла були своєрідним прототипом сучасного фундаменту (підмурка). Завдання в них спільне — захистити стіни житла від руйнування.

Якщо в XIX — на початку XX ст. збудувати житло на фундаменті могли тільки заможні селяни, то в 50–60-х роках XX ст. фундамент (підмурок) набув масового поширення. Він став невід’ємним конструктивним елементом у будівництві. Фундамент складався з каменю (граніту, ракушняка, цегли), посаженого на в’язкий розчин глини та піску по периметру майбутніх стін хати. Його зводили в більшості випадків такої висоти, якої вимагала місцевість. На похилій місцині він міг бути з одного боку 10–20 см, а з протилежного, що розташований нижче, — 30–50 см. Ширина відповідала товщині майбутньої стіни. Його могли підводити під стіни тих жител, які його раніше не мали, укріплюючи в такий спосіб стіни і житло в цілому. Крім того, у той час у будівництві набув поширення цементно-піщаний розчин, який відзначався значно більшою міцністю на відміну від попередніх матеріалів.

У разі, коли якісні будівельні матеріали були недоступні селянинові, він, проте, завжди знаходив вихід... У таких випадках підмурок робили зі шматків битої цегли та дрібного каменю. Ось що нам розповідають місцеві жителі: «Викопували каналу. Копали каналу до цільника. А якщо там була якась яма, то нада було копати глібше. Бо в тому місці буде стіна просідати і тріскатись. Зразу засипали її грузом. Груз — це дрібні камінці. Все притрамбовували, ложили кельмою болото, а потім знов ложили камінчики і бити цеглу. В нас її було багато, бо був свій завод... Все це мурували на болоті. Обично мурував підмурок мастер»²³.

У 70–90-х роках XX ст. змінився конструктивний підхід до самого будівництва фун-

даменту. Його почали робити на основі цементно-піщаного розчину та каміння. Для зведення фундаменту по всьому периметру майбутніх як зовнішніх, так і внутрішніх стін оселі викопували рівчаки. Їх глибина залежала від особливостей вибраного місця та розмірів житла. Ширина збігалася із запланованою товщиною стін. На кутах рівчаки могли викопувати глибші, після чого їх заповнювали камінням різного розміру та заливали цементним розчином.

Коли підмурок був готовий, починали зводити стіни. Селяни завжди використовували доступніші будівельні матеріали. Одним з таких основних будівельних матеріалів для зведення стін житла всього українського лісостепу в кінці XIX — на початку XX ст. стала глина, родовища якої були великі і видобуток доступний, у поєднанні з деревом. Саме використання глини зумовило традиційні прийоми як конструктивного, так і архітектурно-художнього вирішення сільського житла не тільки Поділля, а й значної території України, його красу і локальну виразність²⁴.

Архітектурі Северинівки притаманні кілька основних типів конструкцій стін:

- з використанням дерев’яного каркаса: місцева назва «на слупах»²⁵ (основний у XIX — першій половині XX ст.);

- без каркаса: «з вальків», «із саману», з матеріалів промислового виробництва: цегли, каменю, ракушняка (основний з 50–60-х років XX ст.).

Будівництво стін «на слупах» здійснювалося за таким принципом. По кутах та між вікнами і дверима вертикально закопували в землю або закріплювали в підвалинах дерев’яні стовпи каркаса — «слупи». Простір між слупами заповнювався глиною — «вальками», покладеними навкіс, або навкісний ряд вальків перемершовувався горизонтальним. Їх виготовляли з глини у вигляді прямокутних цеглин²⁶.

У 50–60-х роках XX ст. в Северинівці набуває поширення безкаркасна техніка зведення стін із саману, матеріалів промислового виробництва: із цегли, посаженої на піщано-глиняний розчин, рідше — на цементно-піщаний.

Ця техніка прийшла на зміну попереднім, а в деяких випадках об'єднувалася з ними. Для прикладу, стіни робили із саману, а потім іззовні обкладали цеглою. Саме такий варіант став основним у сільському будівництві з другої половини ХХ ст. й існує сьогодні. Стіни із цегли відзначаються своєю міцністю, а саманна кладка була теплоізоляцією для оселі.

Наступний етап у народному будівництві — будівництво стелі. Основою стелі в традиційному сільському житлі досліджуваного села був сволок. Найпоширенішим конструктивним типом укладання стелі в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. в народному житлі Северинівки можна вважати конструкцію, що розміщувалася на одному поздовжньому сволоку. Це була дерев'яна балка з товстої (25–40 см у розрізі) та міцної деревини (дуб, акація тощо), яку розміщували на верхньому вінці стін або поверх платв, покладених зверху по всьому периметру стін. Традиційно сволок був розташований по довжині житлового приміщення. Поверх нього перпендикулярно укладали менші за розмірами балки на відстані 1–1,5 м одна від одної, а вже потім поверх балок настеляли дилі із закруткою. Закрутку робили із соломи. В'язали перевесла, мочили в рідкій глині і вже потім ними обкручували дилі²⁷. Здебільшого для дилів брали колоте дерево, жердини (дрючки), дошки. Їх обкручували перевеслами із соломи, змоченими глиною. У такий спосіб під глиною повністю ховалися балки, і тільки сволок залишався на поверхні²⁸.

Зміни в 60–70-х роках ХХ ст., пов'язані із збільшенням розмірів житла, привели до появи нового конструктивного варіанта будівництва стелі. Сволок, як основа, на якій трималася стеля, зник з ужитку. На зміну сволокам прийшли поперечні балки. Їх також розміщували на відстані 1–1,5 м одна від одної. Стеля на балках вже була краще вигладжена та вирівняна. Набули поширення прийоми розміщення дилів на планки, які прибивали до нижньої частини балок або ж запускали у вирізані в балках пази. Отже, усі

зміни були спрямовані на надання міцності та кращого естетичного вигляду стелі.

Однією з локальних особливостей зовнішнього вигляду народного житла Северинівки є наявність чотиририхилого даху на кроквах. Кожна кроква складалася із двох дерев'яних жердин круглої або квадратної форми, з'єднаних з одного боку під гострим, рідше — прямим кутом. Посередині їх ще скріплювали поперек за допомогою коротшої жердини або рейки — бантини. Вони утворювали основу дерев'яного каркаса даху. Крокви розміщували по всій довжині хати на відстані 1–2 м одна від одної. Їх розміри залежали від висоти даху та ширини хати. Відповідно, чим вищий дах і ширша хата, тим більші за розмірами крокви. Довжина однієї жердини крокви могла сягати близько 4,5 м. Співвідношення висоти даху і висоти стін здебільшого становило приблизно 1 : 1 або 1,5 : 1, тобто при висоті стін 2 м дах міг бути близько 3 м. Високий дах служив довше, адже вода швидше стікала й менше затікала всередину покриття. Своїми кінцями крокви спиралися на поздовжні платви. Щоб прилягання було щільнішим, на кінцях крокв робили зарубку. Кожна пара крокв з'єднувалася способом «у півдерева» або збивалася дерев'яними кілками чи металевими цвяхами. Кутові крокви спиралися на стіни в місці перехрещення поздовжньої платви з поперечною. Угорі своїми вершинами вони з'єднувалися з попередньою парою крокв²⁹.

Коли стелю почали будувати на балках, крокви закріплювали у виступах поперечних балок стелі. Після зведення та закріплення крокв горизонтально в кілька рядів поверх набивали лати. Це були довгі дерев'яні жердини, до яких кріпили певне покриття: солому, очерет, черепицю, шифер, бляху тощо. Відстань між латами залежала від покрівельного матеріалу. Для покриття черепицею відстань між рядками була найменшою (20–30 см), соломю / очеретом і бляхою — 30–45 см, шифером — 50–70 см.

Основним покрівельним матеріалом до 50–60-х років ХХ ст. в Северинівці була

житня солома. Саме житом селяни засівали частину своїх наділів. Зерно використовували для харчування, а соломною вшивали покрівлю. Починали крити дах з нижньої частини. До другого знизу ряду лат прив'язували солом'яними перевеслами товсті сніпки (колоссям догори), які утворювали стріху. Для того щоб стріха була рівна, ці сніпки знизу вирівнювали шляхом обрубання. Якщо ж вони відразу були знизу рівні, то їх так і залишали. Усі наступні ряди аж до гребеня вшивали сніпками колоссям донизу. Їх розміщували так, щоб кожен наступний ряд сніпків накривав більшу частину попереднього. Такі сніпки для накриття даху називалися «куликами» або «куличками»³⁰.

Коли завершували вшивати дах, починали влаштовувати гребінь. Його робили шляхом настилення поперек сніпків соломи. Зверху прикладали дерев'яними ключицями, дрючками. Це робилося для того, щоб він довше зберігався та був міцніший. Щодо покриття даху черепицею, то, на відміну від солом'яного, воно не було поширеним.

Поява нових матеріалів промислового виробництва для покриття даху в першій половині ХХ ст. спричинила поступовий перехід від соломи до більш сучасних покрівельних матеріалів, таких, як шифер та бляха. Вони починають набувати поширення з 50–60-х років ХХ ст. І вже з 60–70-х років масове виробництво та використання шиферу в будівництві для покрівлі даху повністю витіснило такий традиційний покрівельний матеріал, як житня солома. Відповідно це привело до змін у конструктивній формі даху, у його розмірах: він стає нижчий і тупіший, виступи стріхи — коротшими й невеликими: від 10 см до 35 см. У свою чергу в солом'яного даху стріха сягала 50–60 см, а інколи близько 80 см. Поряд з традиційними чотирисхилими з'являється чотирисхилий дах з невеликими у верхній частині боковими фронтонами та двохсхилий дах.

Після завершення будівництва житла основну увагу зосереджували на будівництві

споруд господарського призначення для схову врожаю та зберігання робочого реманенту.

Однією з господарських будівель, що за-слуговує на увагу, є клуня. Ця велика будівля використовувалася для зберігання необмолоченого хліба, просушки снопів та їх обмолоту. У клуні залишалася солома і полова після обмолоту, там зберігали ціпи, граблі, вила, лопатки та решета для віяння зерна, інший реманент. Зручно було в клуні розміщувати і січкарню³¹. Досить поширена в минулому, ця традиційна будівля в Северинівці відома як «клуня», «сто-дола», «тік» і поки що залишається маловивченим типом у народному будівництві.

Клуня — необхідний господарський елемент землеробського господарства. Тому їх кількість та розміри залежали від стану селянина. Траплялося, коли в заможних селян було навіть по дві клуні: одна — для хліба, друга — для сіна. Утім, безземельні та малоземельні селяни складали снопи необмолоченими в стіжки і зберігали їх так до весни. У гарну погоду, звільнивши місце у дворі від снігу, їх обмолочували³².

Найчастіше стіни в клуні були каркасні, з дерев'яним та глиняним заповненням. Часто для будівництва стін використовували лозу, очерет та соломку, обмазували з двох боків глиною, залишаючи отвори для вентиляції. Дах опирався на стіни. З часом призначення клунь дещо змінювалося. Їх почали використовувати як будівлю для зберігання насамперед сіна. Крім того, окремо почали влаштовувати споруди без стін. Така споруда складалась із чотирьох стовпів, на яких тримався дах. Він був переважно односхилий³³.

Не менш важливою за своїм функціональним призначенням для жителів Северинівки була й залишається комора. Її первинне призначення — зберігання намолоченого зерна, борошна, продуктів харчування, одягу та інших речей, що мали вагоме значення для селянина. За її вмістом оцінювали заможність родини. Її намагалися будувати поблизу житлових приміщень, у центрі садиби. Найчастіше стіни зводили каркасні, з глиняним наповненням.

На каркас використовували найміцніші породи дерева (дуб, акацію). Стіни зводили товсті й міцні, проте були й муровані з каменю. Дах у коморі був дво- або чотирисхилої конструкції. Її будували зі стелею та горищем. У ХХ ст. почали будувати комори, об'єднані спільним дахом з іншими господарськими спорудами. Підлогу в коморі намагалися робити вищою від рівня землі. Причиною цього були наміри захистити все, що в ній зберігалось, від потрапляння вологи та шкідників. Комора як окреме приміщення була поширеною в житлових будівлях, що надавало певних зручностей. У таких коморах, як правило, зберігали борошно, продукти харчування, одяг, різні тканини³⁴.

Важливою господарською спорудою, що була в кожному дворі Северинівки, був погріб. Його призначення — зберігання картоплі, моркви, буряків, інших овочів та фруктів, різного соління тощо. За конструкцією це була будівля у формі склепу із заокругленою стелею. Його основна частина була заглиблена в землю на 1–2 м і лише верх був над землею. Поверх нього робили земляний насип. Одним з різновидів погребів була яма. У ній здебільшого зберігали буряки, картоплю та інші овочі, якими годували худобу. Траплялося, коли яму розміщували під коморою, літньою кухнею, хатою, із входом у сінях та з двору. Таке розміщення запобігало крадіжкам та уможлиблювало доступ до продуктів харчування в разі негоди³⁵.

Будівлі, призначені для утримання худоби, як правило, розміщували у дворі. Їх розміри залежали від розмірів садиби та кількості поголів'я худоби. Для тримання корів та виводування свиней будували хлів. Коней тримали в стайні. Стіни зводили переважно каркасні з наповненням з очерету або лози, обмазаних глиною. Біля цих будівель інколи прибудовували обори, де худоба могла вільно рухатися без прив'язування, як це робилося в хліві чи стайні. У другій половині ХХ ст. до неї також почали прибудовувати обору, що дало змогу краще доглядати свиней у теплу пору року. Для утримання свійської птиці влаштовували

курник. Це була звичайна господарська будівля зі стінами, плетеними з лози та обмазаними глиною. У ній з лози виготовляли спеціальні риштовки у формі звичайних драбин та дерев'яних лат, на яких розміщували гнізда із сіна чи соломи. Після 50–60-х років ХХ ст. будівлі для тримання худоби почали будувати з каменю та цегли. Тоді ж почали з'являтися літні кухні, які стали використовувати як приміщення для приготування та споживання їжі в теплий період року³⁶.

В Україні так повелося, що господар перед початком забудови дізнавався, чи глибоко на обраній місцевості залягає вода. Криницю копати намагалися біля свого двору... Історія виникнення криниць веде нас у прадавні часи, коли людина змушена була боротися за своє існування. Селилися там, де була вода і корми для худоби, мандрували від річки до річки, від джерела до джерела. Коли почали копати криниці, тоді й зникла потреба в пошуку нових місць. Людина змогла зупинитися на тривалий час на одному місці. Отже, можна вважати, що криниця певною мірою сприяла переходу до осілої культури³⁷.

Мабуть, з появою першої садиби з'явилася й перша криниця, викопана людиною. Поступово їхня кількість зростала. Копанням криниць займалися майстри цієї галузі. Крім копання, вони мали знайти й місце, таке, щоб підходило для криниці. Її обкладали камінням, а з 50–60-х років ХХ ст. почали використовувати бетонні кола (круги)³⁸. У селі поширений лише один спосіб піднімання води з криниці — за допомогою коловороту, установленого на двох стовпах над криницею.

Невід'ємною складовою в цілісному комплексі садиби є огорожа (тин) з хвірткою та воротами. По суті, саме вони визначають територіальні кордони як садиби, так і двору, подвір'я. За давніми народними віруваннями, огорожа оберігає людей від нечистої сили. Це магічне коло, куди їй не потрапити, а тому можна спокійно працювати або відпочивати. Руїнування огорожі або воріт та ще й на початку року сприймалося як лихий знак³⁹.

Основним матеріалом для будівництва тину було дерево. Зі свідчень місцевого населення випливає, що тин найчастіше робили із простого верболозу, довгих жердин, а хто був багатий, то мав тин із дощок. Десь після 50-х років ХХ ст. з'явилися огорожі з дерев'яних рейок (штахет), що прибивалися за допомогою металевих цвяхів вертикально. Такі огорожі називають «із штахет». У 1990-х роках набувають поширення металеві огорожі промислового виробництва. Масово з'являються цементно-піщані огорожі також промислового виробництва й огорожі з металевої сітки⁴⁰.

Однією із частин огорожі є ворота та хвіртка, через які можна було потрапити до садиби з вулиці. Для сільських майстрів до 90-х років ХХ ст. найпоширенішим будівельним матеріалом, з якого виготовляли ворота, було дерево. Однак з 80–90-х років ХХ ст. набуває поширення метал — залізо, завдяки його міцності та пластичності.

Отже, проведене нами комплексне дослідження народної архітектури села Северинівка Жмеринського району Вінницької області розкрило основні чинники, що впливали на

розвиток села протягом багатьох років. Можемо стверджувати, що на формування якісно нових рис і масштабів сільської забудови вплинули історичні, економічні та соціальні фактори, особливо зростання рівня матеріального добробуту і культури селян, збільшення виробництва будівельних матеріалів та розроблення нових проектів житла. Крім того, під час нашої експедиції було виявлено пам'ятки кінця ХІХ ст., що дало змогу провести паралелі між минулим та сьогоденням, порівняти і знайти відмінності в плануванні та зведенні житлових і господарських споруд. Щодо конструктивних особливостей у народній архітектурі Северинівки, то типовою і найпоширенішою при будівництві стін як житлових, так і господарських споруд протягом ХІХ — першої половини ХХ ст. була каркасна конструкція стін — «на слупах». Первинним і основним будівельним матеріалом від часу заснування села й до сьогодні була й залишається глина. А житня солома та очерет, як покрівельний матеріал, відійшли назавжди в минуле й були замінені на більш якісні й міцні матеріали.

¹ Інформаційно-аналітичний портал Вікіпедія / Северинівка Жмеринський район [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0_\(%D0%96%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0_(%D0%96%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD)).

² Інформаційно-аналітичний портал Ізборник. Історія України ІХ–ХVІІІ ст. Першоджерела та інтерпретації / Культура побуту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/istkult2/ikult206.htm>.

³ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Дмитровича Михальчишина, 1960 р. н.

⁴ Інформаційно-аналітичний портал Ізборник. Історія України ІХ–ХVІІІ ст. Першоджерела та

інтерпретації / Культура побуту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/istkult2/ikult206.htm>.

⁵ Сілецький Р. Поставлю хату і кімнату // Березиня. — 1992. — № 3. — С. 61.

⁶ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Євгенії Семенівни Матишук, 1926 р. н.

⁷ Сілецький Р. Поставлю хату і кімнату // Березиня. — 1992. — С. 61.

⁸ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Євгенії Семенівни Матишук, 1926 р. н.

⁹ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ксенії Тимофіївни Коваль, 1937 р. н.

¹⁰ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Надії Володимирівни Василюшиної, 1943 р. н.

¹¹ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Григоровича Філіпова, 1941 р. н.

¹² Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Степана Семеновича Гелана, 1927 р. н., народився в Молдові, з 1945 р. – житель с. Северинівка.

¹³ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Надії Володимирівни Васишино, 1943 р. н.

¹⁴ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ольги Іллівни Стець, 1930 р. н.

¹⁵ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Євгенії Семенівни Матишук, 1926 р. н.

¹⁶ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ксенії Тимофіївни Коваль, 1937 р. н.

¹⁷ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Матешук Євгенії Семенівни 1926 р. н.

¹⁸ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ольги Іллівни Стець, 1930 р. н.

¹⁹ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Надії Володимирівни Васишино, 1943 р. н.

²⁰ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ольги Іллівни Стець, 1930 р. н.

²¹ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ксенії Тимофіївни Коваль, 1937 р. н.

²² Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Філіпова Миколи Григоровича 1941 р. н.

²³ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ольги Іллівни Стець, 1930 р. н.

²⁴ *Косміна Т. В.* Сільське житло Поділля: кінець XIX – XX ст. / Т. В. Косміна. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 20.

²⁵ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Дмитровича Михальчишина, 1960 р. н.

²⁶ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Григоровича Філіпова, 1941 р. н.

²⁷ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ксенії Тимофіївни Коваль, 1937 р. н.

²⁸ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Дмитровича Михальчишина, 1960 р. н.

²⁹ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Григоровича Філіпова, 1941 р. н.

³⁰ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Степана Семеновича Гелана, 1927 р. н., народився в Молдові, з 1945 р. – житель с. Северинівка.

³¹ *Прибега Л.* Хліборобські будівлі українського села XIX – початку XX ст. / Л. Прибега // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 4. – С. 38.

³² *Косміна Т. В.* Сільське житло Поділля: кінець XIX – XX ст... – С. 86.

³³ Записав С. Довгань 22 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Івановича Калатюка, 1937 р. н.

³⁴ Записав С. Довгань 19 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Євгенії Семенівни Матишук, 1926 р. н.

³⁵ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Григоровича Філіпова, 1941 р. н.

³⁶ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Дмитровича Михальчишина, 1960 р. н.

³⁷ *Данилюк А. Г.* Українська хата / А. Г. Данилюк. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 86.

³⁸ Записав С. Довгань 22 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Миколи Івановича Калатюка, 1937 р. н.

³⁹ *Данилюк А. Г.* Українська хата / А. Г. Данилюк. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 95.

⁴⁰ Записав С. Довгань 20 червня 2009 року в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Надії Володимирівни Васишино, 1943 р. н.